

موضوع:
علوم قرآن: ۱۳۴ (قرآن: ۲۲۸)

گروه مخاطب:
- تخصصی (طلاب و دانشجویان)
- عمومی

شماره انتشار کتاب (چاپ اول): ۱۷۵۱
مسلسل انتشار (چاپ اول و باز چاپ): ۴۲۲۲

کتاب‌های پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی / ۴۱۳
کتاب‌های مرکز فرهنگ و معارف قرآن / ۹۲

صادقی فدکی، جعفر، ۱۳۴۶ -

ارتداد؛ بازگشت به تاریکی؛ نگرشی به موضوع ارتداد از نگاه قرآن کریم / سید جعفر صادقی فدکی؛ تهیه پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن. - قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۸. [۳۶۸] ص. - (مؤسسه بوستان کتاب؛ ۱۷۵۱. کتاب‌های پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی؛ ۴۱۳. کتاب‌های مرکز فرهنگ و معارف قرآن؛ ۹۲ (قرآن؛ ۲۳۸. علوم قرآن؛ ۱۳۴)

ISBN 978-964-09-0405-3 - ۷۷۰۰ تومان:

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

س. ع. به انگلیسی: Sayyid Jafar Sadeqi-Fadaki. Apostasy, the Regression to Darkness A Look at the Issue of Apostasy in The Quran

کتاب‌نامه: ص. [۲۲۹] - ۳۴۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. ارتداد - جنبه‌های قرآنی. الف. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی. مرکز فرهنگ و معارف قرآن. ب. دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ج. عنوان. د. عنوان؛ نگرشی به موضوع ارتداد از نگاه قرآن کریم.

۲۹۷/۱۵۹

[۲۹۷/۳۷۷]

۲ ص الف / ۱۰۴ BP

[BP ۱۹۶ / ۵ / ۲ ص

۱۳۸۸

ارتداد؛ بازگشت به تاریکی

نگرشی به موضوع ارتداد از نگاه قرآن کریم

سید جعفر صادقی فدکی

تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

مرکز فرهنگ و معارف قرآن

بیتنا
۱۳۸۸

بوستان کتاب

از تادان! بازگشت به تاریکی

نگرشی به موضوع ارتداد از نگاه قرآن کریم

- نویسنده: سید جعفر صادقی فدکی
- تهیه: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، مرکز فرهنگ و معارف قرآن
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)
- لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۸ • شمارگان: ۱۵۰۰ • بهای: ۷۷۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

- ♦ دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائییه)، ص پ ۹۱۷، تلفن: ۷-۷۷۴۲۱۵۵-۷۷۴۲۱۵۴، نمابر: ۷۷۴۲۱۵۴، تلفن پخش: ۷۷۴۴۴۲۶
- ♦ فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۷۰ ناشر)
- ♦ فروشگاه شماره ۲: تهران، خ فلسطین جنوبی، دست چپ کوچه دوم (پشن)، تلفن: ۶۶۴۶۰۷۳۵
- ♦ فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲
- ♦ فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۲۲۲۰۳۷۰
- ♦ فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۲۲۲۱۷۱۲
- ♦ فروشگاه شماره ۶ (ویژه جوانان): قم، ابتدای خیابان شهدا، تلفن: ۷۷۳۹۲۰۰
- ♦ پخش پکتا (بخش کتب اسلامی و انسانی)، تهران، خ حافظ، نرسیده به چهار راه کالج، نیش کوچه بامشاد، تلفن: ۸۸۹۴۰۳۰۳
- ♦ نمایندگی های فروش کتاب مؤسسه در داخل و خارج کشور (ضمیمه برگه نظرخواهی آثار انتهایی کتاب)

تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است. هرگونه کپی برداری بدون اجازه ناشر مجاز نیست.

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail: info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت <http://www.bustaneketab.com>

با قدرانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته اند:

• اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سرویراستار: ابوالفضل طریقه دار • ویراستار و کنترل نمونه خوانی: محمدجواد مصطفوی • نمایه ساز: فرج الله جهاندوست • چکیده عربی: سهیله خانلی • چکیده انگلیسی: مریم خانلی • ذیبا: مصطفی محطوی • اصلاحات حروف نگاری: مرگان فرماتی و حسین محمدی • صفحه آرا: احمد مؤتمنی • نمونه خوانی: ابوالحسن مسیح نژاد، سید رضا هدایتی و شکرالله آقائزاد • بلاخوانی نهایی متن: بیژن سهرابی • کنترل فنی صفحه آرای: سیدرضا موسوی منش • طراح جلد: فادی ممزی • مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی • آماده سازی: حمید رضا تیموری • سفارشات چاپ: امیر حسین مقدم منش و سایر همکاران • امور چاپ: علی عزیزاده، مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی.

رئیس مؤسسه
سید محمد کاظم شمس

فهرست مطالب

۱۱	پیش‌گفتار.....
۱۵	مقدمه.....

بخش اول: کلیات

۲۳	فصل اول: تعریف، موجبات و شرایط ارتداد.....
۲۳	ارتداد در لغت.....
۲۴	ارتداد در اصطلاح فقه.....
۲۵	اقسام ارتداد در فقه.....
۲۵	ارتداد در روایات.....
۲۸	ارتداد در قرآن کریم.....
۳۱	گستره ارتداد در قرآن.....
۳۲	معانی کفر و اسلام.....
۳۲	معانی کفر.....
۳۴	معانی اسلام.....
۳۷	تفاوت اسلام و ایمان.....
۳۹	موجبات کفر و ارتداد.....

۴۰	۱. انکار اسلام
۴۱	۲. انکار اصول دین
۴۴	۳. انکار ضروریات دین
۴۹	۴. انکار ضروری مذهب
۵۱	۵. استهزای خداوند، پیامبر و آیات الهی
۵۲	۶. سب پیامبر و انبیای الهی
۵۴	شک و ارتداد
۵۷	شرایط تحقق و ثبوت ارتداد
۶۵	ارتداد در مقام اثبات
۷۰	فصل دوم: حقیقت و ماهیت ارتداد
۷۱	۱. ضلالت و گمراهی
۷۴	۲. ارتجاع و واپس‌گرایی
۷۷	۳. ناسپاسی و کفران نعمت
۷۹	۴. نقض عهد و پیمان الهی
۸۲	۵. هلاکت و نیستی
۸۶	۶. افترا و دروغ بستن بر خدا
۸۷	هشدار قرآن درباره ارتداد

بخش دوم: عوامل و موانع ارتداد

۹۵	فصل اول: عوامل و زمینه‌های ارتداد
۹۵	۱. شیطان
۹۷	۲. سلاطین جور
۱۰۰	۳. مشرکان

۱۰۴	۴. اهل کتاب
۱۰۷	استقامت مؤمنان در برابر فشار کافران
۱۱۰	۵. دوستان گمراه
۱۱۳	۶. دنیاطلبی و هواپرستی
۱۱۶	۷. سختی‌ها و ناملايمات
۱۲۰	۸. محیط فاسد و آلوده
۱۲۳	۹. نادانی
۱۲۴	۱۰. بیمار دلی و ضعف ایمان
۱۲۷	۱۱. فقدان رهبری الهی
۱۳۳	فصل دوم: موانع ارتداد
۱۳۳	۱. توکل و استمداد از خداوند
۱۳۶	۲. تقوا
۱۳۹	۳. تمسک به قرآن کریم
۱۴۳	۴. رهبران دینی و الهی

بخش سوم: آثار و پی‌آمدهای ارتداد

۱۵۵	فصل اول: آثار و پی‌آمدهای فقهی ارتداد
۱۵۵	۱. استتابة مرتد
۱۵۷	۲. توبه مرتد
۱۵۸	الف. پذیرش توبه نزد خداوند و رفع عذاب آخروی
۱۶۳	ب. پذیرش توبه مرتد در دنیا و رفع آثار فقهی ارتداد
۱۶۵	الف. آیات قرآن
۱۶۷	ب. روایات

۱۷۰	۳. کشتن مرتد
۱۸۵	قتل مرتد در عهدین
۱۸۷	۴. نجاست مرتد
۱۸۹	۵. نقض زوجیت مرتد
۱۹۱	۶. تقسیم اموال مرتد
۱۹۲	۷. گرفتن مهر زن مرتد
۱۹۴	جایگاه مصلحت در اجرای احکام ارتداد
۲۰۰	کیفر ارتداد، حدّ یا تعزیر
۲۰۱	مرجع تشخیص ارتداد و اجرای احکام آن
۲۰۳	پاسخ برخی شبهات درباره حد مرتد
۲۱۰	حکم دوران تأسیس یا دوران تثبیت
۲۱۴	فلسفه کیفر مرتد
۲۲۳	ارتداد و آزادی عقیده
۲۲۷	پاسخ تفصیلی
۲۳۴	فصل دوم: آثار و پی‌آمدهای غیر فقهی ارتداد
۲۳۴	۱. تحجیر و سرگردانی
۲۳۶	۲. ذلت زندگی دنیا
۲۳۸	۳. خسران در دنیا و آخرت
۲۴۰	۴. ظلم و ستم بر خود
۲۴۲	۵. خشم و غضب خداوند
۲۴۳	۶. محرومیت از هدایت و راهنمایی خداوند
۲۴۵	۷. محرومیت از ولایت و پشتیبانی خداوند
۲۴۷	۸. لعن خدا، ملائکه و مردم

۲۴۸	۹. تباه شدن اعمال
۲۵۱	۱۰. مهر خوردن بر قلب، گوش و چشم
۲۵۲	۱۱. سختی جان دادن
۲۵۳	۱۲. حسرت خوردن در آخرت
۲۵۵	۱۳. عذاب دردناک قیامت

بخش چهارم: ارتداد در بستر تاریخ

۲۶۳	فصل اول: نمونه‌های تاریخی کفر و ارتداد پیش از اسلام
۲۶۳	نخستین کافر و بازگشت کننده به کفر
۲۶۹	قابیل فرزند آدم <small>علیه السلام</small>
۲۷۱	سامری
۲۷۵	بر صیصای عابد
۲۷۶	بنی اسرائیل
۲۸۶	کفر و ارتداد در مسیحیت
۲۹۳	فصل دوم: ارتداد در زمان پیامبر و دوران اسلام
۲۹۳	پسران ابوالحصین
۲۹۴	عبیدالله بن جحش
۲۹۵	عقبه بن ابی معیط
۲۹۶	عیاش بن ابی ربهعه، ابی جندل بن سهیل و ولید بن مغیره
۲۹۸	قیس بن الفاکه بن مغیره و
۲۹۹	عبدالله بن سعد ابی سرح
۳۰۱	حارث بن شوید
۳۰۳	مقیس بن ضبابه

۳۰۴	عبدالله بن حَظَل
۳۰۵	بشیر بن أبیرق
۳۰۶	مسيلمَة بن حبيب
۳۰۹	اسود العنسی
۳۱۰	طلیحة بن خویند
۳۱۲	زنان مرتد در عهد پیامبر ﷺ
۳۱۴	ارتداد در عهد خلافت ابی بکر
۳۱۶	سجاح بنت حارث بن سوید
۳۱۷	مالک بن نویره
۳۱۷	عینة بن حصن
۳۱۸	بنی کنده
۳۱۹	بنوبکر بن وائل
۳۲۰	علل شورش ها و نافرمانی های پس از پیامبر ﷺ
۳۲۹	کتاب نامه
۳۴۱	نمایه
۳۴۳	آیات
۳۵۱	روایات
۳۵۳	اعلام

پیش‌گفتار

فراهم‌آوریِ دائرة‌المعارف قرآن کریم، با حدود سه هزار مقاله، به زبانی علمی و نو فرصتی مبارک است، که پس از قرن‌ها دوستداران قرآن را دست داده است. دریغ بود که این فرصت بگذرد و بهره‌درخور از آن نصیب نشود. هر چند نفسِ فراهم‌سازی این دائرة‌المعارف، خود نعمت و بهره‌ای بزرگ است، باید پذیرفت که تلاش گسترده‌بانیان این حرکت نمی‌تواند صرفاً در قالب مقاله‌های دائرة‌المعارف بروز و ظهور یابد. چه بسیار رنج‌ها که برده می‌شود تا موضوعی منقح گردد، پرونده‌ای علمی سامان یابد، دست نوشته‌هایی فراهم آید و سرانجام مقاله‌ای مختصر و مفید پدیدار شود؛ اما مقاله‌ای که حاصل نهایی آن همه تلاش است، نمی‌تواند بازتاباننده همه دریافت‌های قرآنی در آن موضوع باشد. بسیار مطالب و دریافت‌ها می‌ماند که حجم محدود و نیز نحوه خاص نگارش مقاله دائرة‌المعارفی، اقتضای طرح آن‌ها را ندارد.

چنین است که مقدر و مقرر شد تا در کنار آن کار عظیم، طرحی دیگر نیز در افتد؛ طرح «فراهم‌سازی تک‌نگاشت‌های قرآنی». تک‌نگاشت قرآنی، رساله‌ای است مفصل‌تر از مقاله دائرة‌المعارفی در موضوع مربوط که حاصل تأمل‌ها و پژوهش‌های نویسنده، هیئت علمی، فراهم‌آوردندگان پرونده علمی و مجموعه کوشندگان آن مقاله را در گستره‌ای وسیع‌تر باز می‌تاباند و چون محدود و مقید به فنون

خاص دائرةالمعارف‌نگاری نیست، با مجالی مبسوط‌تر، وجوه آن موضوع را می‌شکافد.

گمان نمی‌رود که ضرورتِ نگارش این تک‌نگاشت‌ها بر اهل تحقیق پوشیده باشد، به ویژه آن که چنین کاری - اگر نگوییم بی‌سابقه است - کاملاً کم سابقه و آثار آن بسیار گسترده و دیرپاست.

جز ارباب پژوهش و نگارش، عموم دانش پژوهان در حد مطالعات پایه اسلامی نیز می‌توانند از این تک‌نگاشت‌ها بهره‌گیرند و به جای مراجعه به چندین مأخذ دست‌چندم، به حاصل کاوش در منابع دست‌اول و متقن روی آورند.

طرح نگارش تک‌نگاشت‌های قرآنی، از این منظر و با این رویکرد، گامی است مبارک که امید است در کنار تدوین دائرةالمعارف به مقصد نایل آید. اگر چه گفتنی است که نام مدخل‌های دائرةالمعارف بر تک‌نگاشت‌ها نهاده نمی‌شود.

سلاست و روانی قلم، علمیتِ مطالب، استناد و اتکای علمی، و دیگر ویژگی‌هایی که به اتقان محتوایی یا زبانی اثر باز می‌گردد. در تک‌نگاشت نیز همانند مقاله‌مراعات می‌شود، لیکن به شرحی که گذشت، نویسنده در تفصیل مطالب و بهره‌وری از منابع، دستی‌گشوده‌تر خواهد داشت، از این رو می‌توان ادعا کرد که حتی بهره‌گیران از دائرةالمعارف، هرگز از این تک‌نگاشت‌ها بی‌نیاز نخواهند بود، به ویژه آن که در این مجموعه به مأخذ تازه و معاصر بیشتر عنایت می‌شود و برخی از مطالب مستحدث در قلمرو موضوع قرآنی مورد بحث، نیز مد نظر خواهند بود.

امید است رهسپاری در این قلمرو، همگام با پدیدسازی افقی نو در تحقیقات قرآنی، زمینه‌ساز حرکت‌های بالنده‌تر و بهره‌جویی‌های بیشتر علمی و عملی از این چشمه‌سار مبارک باشد؛ بمنّه و کرمه...

این دفتر، تک‌نگاشتِ مقالهٔ «ارتداد»، اثر فاضل‌گرامی جناب آقای سیدجعفر صادقی‌فدکی است. بر خود لازم می‌دانیم تا تلاش‌های مؤلف محترم را ارج نهاده، از یکایک دانشورانی که در فراهم آوردن این اثر کوشیده‌اند، قدردانی کنیم.

یوسفی مقدم

مدیر مرکز فرهنگ و معارف قرآن

مقدمه

هدف اصلی آفرینش انسان شناختن خدا و پرستش او و رسیدن آدمی به رشد و کمال معنوی است، چنان که خداوند متعالی در قرآن کریم می‌فرماید:

﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾^۱

و جن و انس را جز برای این که مرا پرستش کنند نیافریدم.

برای این که بشر، خدا را به خوبی بشناسد و راه و رسم پرستش و بندگی را بیاموزد و با آداب و شرایط و دستورهایی که او را به خداوند نزدیک می‌کند و هم چنین موانع مسیر سلوک به سوی خداوند آشنا گردد از آغاز خلقت انسان، انبیا و رسولانی را با برنامه و دستورهایی به نام دین به سوی انسان‌ها ارسال کرده تا آنان با پیروی از این فرستادگان الهی و عمل به احکام کتاب آسمانی ایشان بتوانند در راه رشد و تکامل معنوی گام برداشته و هرچه بیشتر خود را به هدف یاد شده نزدیک سازد.

دین و رسالت پیامبران الهی از نگاه قرآن کریم نور و مایه حیات است و انسان‌ها را از ظلمت جهل و گمراهی رهانیده، به سوی تکامل و راه حق هدایت^۲ و انسان‌های مرده و بیمار دل را به افرادی زنده و سلیم القلب مبدل می‌کند.^۳

۱. ذاریات، آیه ۵۶.

۲. مائده، آیات ۱۵، ۱۶، ۴۴ و ۴۶.

۳. انفال، آیه ۲۴.

تمسک به دین و قدم گذاشتن در مسیر توحید موجب نجات انسان از ورطه هلاکت و تباهی و راهیابی او به وادی نور و سلامت و دستیابی وی به سعادت دنیوی و اخروی می‌گردد و او را به بالاترین درجات تکامل که همان قرب به پروردگار و بهره‌مندی از نعمت‌های جاویدان الهی است می‌رساند. بنابراین آشنایی بشر با دین و پیام آسمانی انبیای الهی را می‌توان برترین نعمت الهی برشمرد که خدای سبحان آن را به بندگان خویش ارزانی داشته است و شاید از همین روست که از میان همه نعمت‌های خداوند به بشر، دین تنها نعمتی است که خداوند بر اثر اعطای آن، بر مؤمنان منت نهاده و می‌فرماید:

﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾^۱

خداوند بر مؤمنان منت نهاد [نعمت بزرگی بخشید]، هنگامی که در میان آن‌ها پیامبری از خودشان برانگیخت که آیات او را بر آن‌ها بخواند و آن‌ها را پاک کند و کتاب و حکمت بدان‌ها بیاموزد و البته پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند.

انسان‌ها در برخورد با این نعمت بزرگ الهی و بهره‌گیری از آن متفاوت‌اند و می‌توان آنان را بدین سبب به سه گروه تقسیم کرد:

گروه نخست، افرادی هستند که با تفکر و اندیشه و به کارگیری خرد خویش دعوت انبیای الهی را اجابت کرده و با انتخاب دین و عمل به قوانین الهی سعادت خود را در دنیا و آخرت فراهم کرده‌اند و بدین وسیله خود را در مسیر توحید و بندگان مؤمن خدا قرار داده‌اند.

گروه دوم، انسان‌هایی هستند که بر اثر عدم تعقل و تفکر در رسالت انبیای الهی و با پیروی از هواهای نفسانی و وسوسه‌های شیطان در راه باطل و گذشته خود اصرار

ورزیده، با ردّ دعوت حیات‌بخش انبیا، راه کفر و عناد را در پیش گرفته و بدین وسیله خسران و تباهی را سرنوشت خویش ساخته‌اند.

گروه سوم، کسانی‌اند که پس از دستیابی به راه حق و هدایت و پس از آن که خداوند برای مدتی زمینه هدایت و بهره‌مندی آنان از این نعمت بزرگ الهی را فراهم کرده، با کفران نعمت و پشت پا زدن به دین و رسالت انبیای الهی راه کفر و ضلالت را در پیش می‌گیرند که اینان شقی‌تر و گمراه‌تر از دسته دوم بوده و گناه و جرم آنان را می‌توان بالاتر از کافران اصلی دانست، زیرا اینان در حالی به کفر می‌گرایند که با اسلام و احکام و قوانین نجات‌بخش آن آشنا شده و زمینه سعادت آنان فراهم گردیده است، ولی با وجود این، نعمت عظیم اسلام را کفران کرده و به راه باطل و هلاکت روی می‌آورند و برای همین جهت است که هم در دنیا مجازات شده و هم در آخرت خداوند آنان را عذاب خواهد کرد.

موضوع مورد بحث ما در این نوشتار همین گروه‌اند که در اصطلاح فقه اسلامی از آنان به «مرتد» و از عمل آنان به «ارتداد» یاد می‌شود و در فقه بر چنین عملی احکام و پی‌آمدهایی مترتب است.

تفاوت بحث فقهی ارتداد با بحث قرآنی آن در این است که ارتداد در فقه خاص، و اما نگاه قرآن به این موضوع عام است؛ بدین معنا که در فقه اسلامی تنها از خروج فرد مسلمان از اسلام و احکام و پی‌آمدهای دنیوی آن بحث می‌شود، اما در قرآن مطلق خروج از دین و کفر پس از ایمان مطرح است، چه این خروج از دین در ادیان الهی گذشته باشد؛ مانند خروج بنی‌اسرائیل از توحید و بازگشت به گوساله‌پرستی و چه خروج از دین پیامبر خاتم و اسلام باشد. افزون بر این، قرآن ضمن اشاره به برخی از احکام و پی‌آمدهای فقهی ارتداد، از عوامل و زمینه‌های ارتداد از دین، موانعی که از ارتداد مؤمنان جلوگیری می‌کند و پی‌آمدهای اخروی ارتداد همراه با ذکر برخی از مصادیق مرتدان و سرنوشت آنان نیز سخن به میان آورده است که از مجموع این

مباحث می‌توان چنین نتیجه گرفت که قرآن گرچه به طور خاص یا با عنوان‌هایی عام به برخی احکام و مباحث فقهی ارتداد اشاره کرده، اما هدف قرآن از طرح این مباحث بیشتر جنبه معرفتی و هدایتی آن بوده و در صدد است تا مؤمنان را بر حفظ عقاید خویش و بقا و پایداری بر دین حق الهی ترغیب کرده و آنان را از خطر ارتداد و پی‌آمدهای ناگوار دنیوی و اخروی آن بر حذر بدارد و به آنان گوشزد کند که سعادت واقعی آنان در باقی ماندن بر اسلام و حفظ ایمان و عقاید خویش است و بازگشت از اسلام و انتخاب راه و عقیده‌ای دیگر پی‌آمدی جز تباهی و خسران ابدی برای آنان نخواهد داشت.

نکته دیگری که لازم است به آن اشاره شود، این که در این نوشتار همراه با آیات قرآن کریم که محور و موضوع اصلی بحث است، از روایات معصومان علیهم‌السلام و آرای فقهای فریقین نیز استفاده شده است، زیرا شیعه بر این باور است که فهم قرآن کریم در بسیاری از موضوعات بدون روایات پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت نبوت علیهم‌السلام که مبین و مفسر قرآن کریم‌اند و همه علوم و معارف قرآن نزد آنان است امکان‌پذیر نیست، بر این اساس، در برخی از مباحث به ویژه مباحث فقهی این موضوع از روایات معصومان علیهم‌السلام و نیز آرای فقهای اسلامی نیز استفاده شده است؛ ولی چون محور بحث بیشتر قرآن و آرای مفسران در مورد آیات ارتداد بوده، سعی شده است که به طور مختصر و در حد نیاز به روایات و آرای فقهای اسلامی مراجعه شود و طالبان این مباحث و کسانی که در صدد اطلاع تفصیلی بر روایات و جزئیات آرای فقهای اسلامی هستند می‌توانند به کتاب‌ها، و منابع روایی و فقهی شیعه و اهل سنت در این موضوع مراجعه کنند.

در پایان نیز باید گفت: نوشته حاضر هیچ‌گاه آخرین پژوهش و سخن نهایی در این موضوع نیست، بلکه راه تحقیق و تفحص و دستیابی به مطالب و دیدگاه‌های نو در این موضوع باز است و چه بسا نوشتار حاضر که برای اولین بار در آن از حجم

گسترده‌ای از آیات قرآن کریم استفاده شده است مقدمه و سرفصل جدیدی برای پژوهشگران علوم اسلامی باشد تا با خوض و تحقیق در این آیات به تبیین و تشریح هرچه بیشتر موضوع ارتداد پرداخته و افقهای ناگشوده این بحث را برای دانش پژوهان و تشنگان حقیقت باز گشایند.

در پایان شایسته است از مسئولان محترم مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم، دائرةالمعارف قرآن کریم و گروه فقه دائرةالمعارف و دیگر دست‌اندرکاران این مرکز که با در اختیار قرار دادن امکانات و منابع مورد نیاز، زمینه این پژوهش را فراهم کردند و با ارائه نظریات مفید و راه گشای خود، این اثر را از برخی نقایص پیراستند کمال تشکر و قدردانی را ابراز دارم و توفیق هرچه بیشتر این عزیزان را در نشر معارف قرآن کریم از خداوند متعال مسئلت کنم.